

ठाणे जिल्हयातील आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसार एक चिकित्सक अभ्यास

Patil Chetana Mahadev
Research Scholar, Department of Education,
University of Mumbai.

Dr.Sunita Vithalrao Magre
Associate Professor, Department of Education,
University of Mumbai

प्रस्तावना :

भारताचा बहुतांश भाग हा ग्रामीण आहे. जवळ जवळ ९६ % आदिवासी या ग्रामीण भागात राहतात. या आदिवासी भूक्षेत्रातील समस्याही तितक्याच प्रमाणात अधिक आहेत. या विभागातील कुपोषण, व्यसनाधिनता, गुन्हेगारी, अंधश्रद्धा, अज्ञान इत्यादी समस्यांवर दलच्या वातम्या वरचेवर एकावयास मिळतात. महाराष्ट्रात सुमारे ८५,७७,२७६ लाख आदिवासी जमातीचे लोक असून त्यांचे प्रमाण एकूण लोकसंख्येत ८.९% असे आहे. जवळजवळ सर्व आदिवासी आर्थिक व शैक्षणिक दृष्ट्या कमकुवत आहेत. गरीबी, शिक्षणाचा अभाव, व्यसनप्रसार, अंधश्रद्धा या आदिवासी समाजापुढील मुख्य समस्या आहेत.

प्राचीन उन्नत भारताचे अध्ययन केल्यास असे लक्षात येते की, तत्कालीन वनक्षेत्रातील शिक्षणाचा दर्जा अत्योच्च होता. वनात गुरूकुल पद्धतीत प्रत्येकाच्या पात्रतेप्रमाणे शिक्षण दिले जाई. त्यामुळे वनवासियांचे जीवन सुख समृद्धीपूर्ण होते. परंतु आजच्या समस्याग्रस्त आदिवासी स्थितीचा अभ्यास केल्यास एकच गोष्ट प्रकर्षाने लक्षात येते ती म्हणजे आदिवासी क्षेत्रातील ढासळलेल्या शिक्षणाचा दर्जा!

कोणताही समाज विद्येविना कोसो दूर राहिला तर त्याचा परिणाम देशाच्या विकासावर होतो. देशाची लोकसंख्या केवढी आहे यापेक्षा ती कशी आहे याला महत्त्व आहे. म्हणजेच “संख्यात्मक” महत्त्व नसून “गुणात्मक दृष्ट्या” समाज किती संपन्न आहे. यावर त्या समाजाची व देशाची प्रगती अवलंबून आहे.

शिक्षणाने प्राप्त होणारी ज्ञानाची गंगा घरोघरी पद दलित शोषित छळित पीडित गावकोसावाहेर राहिलेल्या जनतेच्या अंगणातून सुद्धा वाहिली पाहिजे हे स्वतंत्र भारताचे उद्दिष्ट होते व आहे. त्यादृष्टीने शासनाने व्यक्तीमत्वाच्या संपूर्ण विकासासाठी भारतीय घटनेत कलम १४ ४५ जी मूलभूत तत्वे सांगितली आहेत. त्यात शिक्षणाचा विचार केलेला आहे. घटनेच्या ४५ कलमानुसार ६ १४वर्षापर्यंतच्या मुलामुलींना मोफत व सक्तीचे शिक्षण देण्याची तरतूद शासनाने केलेली होती. परंतु आज देशाला स्वातंत्र्य

मिळवून ६५ वर्षांचा कालावधी लोटला तरी फक्त ७६.०९% लोकसंख्याच साक्षर होऊ शकली आहे. आणि जो समाज डोंगर कडे कपारी दऱ्या खोऱ्यांच्या दुर्गम प्रदेशात वास्तव्य करून राहत आहे व जो आज आदिवासी समाज म्हणून ओळखला जातो. त्यांचे साक्षरतेचे प्रमाण केवळ ४७.१० % इतके आहे. म्हणूनच १२ डिसेंबर २००२ मध्ये संविधानामध्ये ८६ व्या सुधारणेनुसार शिक्षण हा व्यक्तीचा मूलभूत अधिकार आहे अशी सुधारणा करण्यात आली.

कोणताही देश आपल्या फार मोठ्या जनसमुदायाला निरक्षर ठेवून प्रगती करू शकत नाही. आदिवासी समाजाच्या कल्याणासाठी अनेक शासकीय सोयी सुविधा उपलब्ध होऊनही आदिवासी समाजाची प्रगती का होऊ शकली नाही. हा एक शैक्षणिक व सांस्कृतिक प्रश्न आहे.

शिक्षण तज्ञ आणि शिक्षण योजना वनविणा-या तज्ञांना आदिवासी शिक्षणाच्या समस्या हा विषय नेहमीच महत्त्वाचा वाटतो. या दिशेने अनेक अभ्यास करून नाविन्यपूर्ण दृष्टीकोण स्वीकारूनही आदिवासी समाजाच्या सर्वांगीण विकासावर त्याचा अधिक प्रभाव पडू शकला नाही. याचा परिणामस्वरूप आदिवासी व इतर यांच्यातील दरी व त्यामुळे निर्माण झालेल्या विविध असमानता. मुख्यतः भारतातील सर्व आदिवासी जमाती त्यांच्या संस्कृती व आर्थिक दृष्टीने एकमेकांहून भिन्न आहेत. आदिवासी समाजाच्या उन्नतीकरिता अनेक विकासात्मक उपक्रमांची योजना आखण्यात आलेल्या आहेत त्यापैकी एक म्हणजे आदिवासी शिक्षण. समाजाच्या या वंचित घटकाला शिक्षित करून त्यांना रोजगाराच्या अनेक मार्ग प्रदान करणे व सर्वांगीण सामाजिक आणि आर्थिक विकास साधून समाजिक गतिशीलतेला चालना देण्याची दूरदृष्टी या मार्ग आहे.

राष्ट्राच्या विकास व उन्नतीची गुरुकिल्ली म्हणजे शिक्षण होय यावर जोर देण्याची वेळ आलेली आहे. भारतीय संविधानात प्रत्येक राज्याने ६ ते १४ वर्ष मोफत व सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण द्यावे असे नमुद केलेले आहे. तसेच यामध्ये अनुसूचित जाती व जमाती तसेच वंचित घटकांच्या शिक्षण व आर्थिक बाबींची विशेष काळजी

घेण्यात यावी असे नमुद करण्यात आलेले होते (१९९४ चा तज्ञांचा अहवाल). जोपर्यंत ग्रामीण आणि आदिवासी भागांत निरक्षरता आहे तो पर्यंत सामाजिक आणि आर्थिक परिवर्तनाकरिता केलेले सर्व पर्यत्नांना अपेक्षित यश प्राप्त होऊच शकत नाही. शैक्षणिक धोरण १९६४-६६ यांनी “निरक्षरतेचे समुळ उच्चटनास (“liquidation of illiteracy”) ला अधिक महत्त्व दिले जावे अशी शिफारस केली होती. स्वातंत्र्य मिळून ६५ वर्ष होऊनही जनगणना अहवाल १९९१ नुसार केवळ ५२.२ टक्केच साक्षरतेचे प्रमाण आपण गाठू शकलेलो आहोत. आधुनिकीकरणाच्या दरवाजांची गुरुकिल्ली म्हणजे शिक्षण यात तिळमात्र ही शंका नाही. समाजाच्या आर्थिक आधुनिकीकरणाकरिता शिक्षण मलभूत घटक आहे. आदिवासी समाज जो मागील कित्येक शतके अज्ञानाने घेरलेला आहे त्यांना केवळ साक्षरच करून चालणार नाही तर त्यांना बाह्य आधुनिकीकरणाच्या प्रभावाला धीटपणे सामोरे जाण्यास व अनुभव घेण्यास आवश्यक ती सर्वकौशल्यांनी सुसज्ज करणे आवश्यक आहे. (गीगसन १९४३) आदिवासींच्या विविध समस्यांच्या अभ्यासानंतर असे जाणवते की आपण येथे अशी शिक्षण पद्धती अवलंबिली पाहिजे की जी त्यांच्यामधील आत्मविश्वास पुनः स्थापन करण्यास मदत करेल. आपण आदिवासींच्या आत्मसन्मानास पुनःस्थापित व जोपासण्याकरिता त्यांची भू हानी, वेठविगारी, कर्ज, अत्याचार यांपासून वचाव करून तसेच मलेरिया व इतर आजारपणापासून संरक्षण करून तसेच त्यांच्या सवयी व मानसिकतेला साजेशा कृपी व आर्थिक संघटना यांचे शिक्षण देऊन आणि त्याचप्रमाणे केवळ आपल्याच संस्कृतीलाच धरून न ठेवता आधुनिक भारताच्या आर्थिक, राजकीय व सांस्कृतिक जीवनात सुद्धा आपले स्थान प्राप्त करण्यास प्रोत्साहित करून करू शकतो. सामाजिक वंचित गटासाठी शिक्षण हे प्रभावी तेव्हाच ठरू शकते जेव्हा त्यांना आवश्यक सोयी व शिक्षण घेण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देता येईल. शिक्षणाच्या सोयी व संधी यांमधील असमानता यामुळे शिक्षणक्षमतेमध्ये असमानता निर्माण होते आणि त्यामुळेच सामाजिक गतीशिलतेची शक्यता कमी प्रमाणात होते.

भारतीय राजघटनेच्या ४५ व्या कलमान्वये ६ ते १४ वयाच्या मुला-मुलींसाठी प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक करण्याची तरतूद आहे. तथापी प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक करण्याची कार्यवाही पूर्णतः सफल अद्यापही झालेली नाही. सार्वत्रिकरणाच्या वावतीतला सर्वसाधारण अनुभव आणि त्याच्यावरील संशोधनाचे निष्कर्ष पाहिले असता ६ ते ८ वयोगटातील मुले मोठया प्रमाणात शाळेत नोंदविली जातात

असे आढळते. परंतु त्यानंतर सुमारे ६० टक्के मुले/ मुली शिक्षण अर्धवट सोडून जातात. त्यामध्ये मुलींचे प्रमाण अधिक असते. ग्रामीण भागात आणि विशेषतः आदिवासी भागात प्राथमिक शिक्षणात सार्वत्रिकरण फारच मागे पडले आहे. त्याची प्रमुख कारणे सामाजिक व आर्थिक स्वरूपाची आहेत. व्हेरीअर एलविन यांनी एका ठिकाणी असे म्हटले आहे की, आदिवासी शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करणे व-याच अडचणी आहे. कारण आदिवासी कुटूंबांना आपल्या मुलांना शाळेत पाठविणे म्हणजे एक अर्थशास्त्रीय वावच वाटते. अशा पार्श्वभूमिवर आदिवासी भागातील शिक्षणातील अडसरांचे दोन - तीन ढोवळमनाने वर्गीकरण करता येईल.

१. सामाजिक व आर्थिक स्वरूपातील अडसर
२. विशिष्ट अनुसूचित जमातीतील वैचिज्यानुसार अडसर
३. शालेय शिक्षण पद्धतीतील अंगभूत अंतर्गत अडसर किंवा नियंत्रका

सर्व साधारणपणे शिक्षणावावत अनुसूचित जमातीमध्ये कमालीची उदासिनता दिसून येते. त्यामुळे शिक्षण घेऊन फार मोठा फायदा होईल असे त्यांना वाटत नाही. मुलांची शाळेत नोंद झाल्यानंतर काही वर्षातच शिक्षण थांबते त्याची विविध कारणे काय असतील याचा साकल्याने विचार करण्याची अत्यंत गरज आहे. तेव्हा गळतीसबंधी मूल्यमापन अभ्यास करून गळतीची कारणांची मिमांसा करणे व त्यावर उपाययोजना सुचविणे हे क्रमप्राप्त झाले आहे.

त्यासाठी आजच्या सद्यःस्थितीत महाराष्ट्रातील साक्षरता प्रमाण पाहणे संयुक्तिक होईल.

महाराष्ट्र राज्यातील साक्षरता प्रमाण :

वर्ष	सर्वसाधारण	आदिवासी
१९६१	२१.८२%	७.२१%
१९७१	३९.१२%	११.७४%
१९८१	४७.०२%	२२.२९%
१९९१	४९.०५%	२४.५६%
२००१	६४.८४%	४७.१०%

“सर्वसाधारण” वाढ झाल्यानंतर त्या प्रमाणात शततमवदलते. या सर्व सारणीवरून असे निर्दशनास येते की, सर्व साधारण जनतेपेक्षा आदिवासी जनतेचे साक्षरतेचे प्रमाण अत्यंत अल्प आहे. आणि मग यामागील कारणांचा शोध

घेण्याच्या हेतूने संशोधिका प्रवृत्त होते . विशेषतः आदिवासी शिक्षणापासून वंचित राहिल्यामुळे उदभवणाऱ्या राष्ट्रीय समस्या कुपोषण, व्यसनाधिनता इत्यादींचा आदिवासी जीवनाशी संबंध, आदिवासी शिक्षणापासून वंचित राहिल्यामुळे त्यांच्या जीवनावर होणारे परिणाम यांचा अभ्यास करून त्यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी उपाययोजना करण्याच्या हेतूने या संशोधनाची प्रेरणा मिळाली . तसेच प्राथमिक , माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाची समग्र स्थिती व प्रसार यांचा सखोल अभ्यास करण्याच्या हेतूने संशोधनाची प्रेरणा मिळाली .

संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन :

श्री .एन .आर .पारसनीस (१९५८) यांनी ठाणे जिल्हयातील इ .स . १९१७ ते १९५५ या कालखंडातील शिक्षण व इ .स . १८५५ ते १९५५ ५६ या कालमापनातील प्राथमिक, पूर्वप्राथमिक, माध्यमिक, प्रौढ समाजशिक्षण, महाविद्यालयीन शिक्षण, प्रशिक्षण संस्था व अन्य शिक्षण संस्था यांचा समग्र इतिहास व सर्वेक्षण केले . या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की, आदिवासी पालक शिक्षणावददल उदासिन आहेत . गरिबीमुळे शिक्षणाकडे कल कमी झाला आहे . आदिवासी विद्यार्थ्यांचे गैरहजेरीचे प्रमाण अधिक असते . शिक्षक दुर्गम भागात जाण्यास तयार होत नाही . अभ्यासक्रम प्रमाण भाषेत असल्याने मराठी व गणित हया विषयात खूप अडचणी येतात . आर्थिक परिस्थिती व घरकामासाठी वसतीगृह सोडले जाते .

श्री .एल .आर .भारवे (१९८१) यांनी तलासरी शाळेतील आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या समस्यांचा अभ्यास केला . या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की, मुलगा शिकून मोठा नोकरदार झाला म्हणजे गावी येणार नाही . त्यामुळे पालकांना दुरावेळ म्हणून शाळेत पाठवित नाही . आर्थिक परिस्थिती बरी नाही म्हणून पालक शिक्षणावर खर्च करण्यास तयार नाहीत . शिक्षणाविषयीचे अज्ञान आहे . रूढी परंपरेचा पगडा आहे . त्यामुळे शाळेत विद्यार्थ्यांची संख्या कमी आहे . विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीत मोठा अडथळा आहे तो म्हणजे आर्थिक अडचण त्यामुळे शाळेत विद्यार्थ्यांची संख्या कमी आहे . शिक्षणाविषयीचे अज्ञान व रूढी व परंपरेचा पगडा असल्याने शाळेत विद्यार्थ्यांची संख्या कमी आहे . खाजगी संस्थांना अनुदान कमी आहे परंतु या संस्था मुलांवर संस्कार करण्यास मदत चांगल्या प्रकारे करतात .

सौ . शकुंतला एस . जिपकाटे (१९८१) आदिवासी मुलींच्या शिक्षणाच्या समस्या यावर अभ्यास केला . पलकांची मुलींच्या शिक्षणावददल अनास्था व गावात पूर्ण शिक्षणाची सोय अपूरी . ग्रामीण भागात आदिवासींची आर्थिक स्थिती चिंताजनक होती . लहान मुलांना सांभाळण्याची जबाबदारी मुलींकडे होती . मुलींच्या वसतीगृहाच्या सोयी अपु-या होत्या . स्त्री शिक्षिकांची संख्या अपूरी होती .

श्री मसवी एम् . (१९८२) आदिवासी विभागातील प्राथमिक शिक्षणातील स्थगिती व गळती यासंबंधी अभ्यास केला . या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की, गळतीचे व स्थगितीचे प्रमाण प्राथमिक शाळेत पहिल्यावर्षी ६५% होते . एकूण संख्येच्या ९१% विद्यार्थ्यांची इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या हजेरी पटावर पट नोंदणी होती . आदिवासी भागातील विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण हे १९६६-६७ या वर्षी ६९ . ५% होते आणि १९६७-६८ मध्ये ६१ . २% होते . १५ व्या विभागात स्थगिती व गळतीचे प्रमाण हे अनुक्रमे सन १९६६-६७ (३३ . ६%), १९६६-६७ (८४ . ९%) होते . सर्वच विभागात मुलींचे गळतीचे व स्थगितीचे प्रमाण हे मुलांपेक्षा जास्त होते . गळतीचे प्रमाण हे इयत्ता १ ली च्या वर्गात सर्वात जास्त होते . त्यांचा गळतीचा दर (५१ . ७%) होता . इयत्ता २ री ३ री व ४ थी तील गळतीचे प्रमाण कमी होत गेले . दुस-या Cohorts मध्ये इयत्ता २ री , ३ री व ४ थी तील गळतीचे प्रमाण अनुक्रमे २४% व ३० % होते . जे इतर शाळांच्या तुलनेने जास्त होते . स्थगिती व गळतीचे प्रमाण आश्रमशाळेत संभवत नाही . कारण विद्यार्थ्यांना आश्रमशाळेत राहण्याची, जेवण्याची सोय असते . त्यामुळे त्यांच्यावर शैक्षणिक दृष्ट्या विशेष लक्ष दिले जाते . स्थगिती व गळतीची जास्त असल्याची कारणे : पालकांची आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती हलाकीची असते . प्रशिक्षित शिक्षक उपलब्ध नाही . स्थानिक भाषेत शिक्षणाची सोय नाही . योग्य अभ्यासक्रम नाही .

झोशी, एम्टी . , (१९८४) १ मे १९६० ते ३१ मार्च १९८१ या कालावधीतील आदिवासी शिक्षणाचा झालेला विकास यावर चिकित्सक अभ्यास केला . या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की, अपर्याप्त शाळांच्या संख्येमुळे दुर्गम भागातील विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणावर विपरीत परिणाम होतो . शासनाकडून वेळेवर सुविधा प्राप्त न झाल्याने त्याचा प्रतिकूल परिणाम पटनोंदणी व टिकाण्याची क्षमतेवर होतो . पटनोंदणी व साक्षरता यांचा धनात्मक सहसंबंध खूप आहे . शैक्षणिक विकासावर सामाजिक-राजकीय व मानसिक-आर्थिक घटक धनात्मक व ऋणात्मक वाजुने परिणाम करतात . लवकर लगेच याप्रकारच्या सामाजिक प्रथामुळे पटनोंदणी व पट टिकाण्यावर विपरीत परिणाम होतो . शिक्षकांच्या वदलींचा व नियमित हजर न राहण्याचा सुद्धा परिणाम शिक्षकांमध्ये निरुत्साहामध्ये होतो .

श्रीमती . वैशाली वाळकृष्ण पुरंदरे (१९८७) यांनी ठाणे जिल्हयातील आश्रम शाळांची प्रगती व समस्या यांचा अभ्यास या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की, शासकीय यंत्रणेत प्रश्नांच्या सोडवणूकीपेक्षा नियमांना प्राधान्य असते . जे वनवासी आदिवासी उपयोजनेमध्ये राहत नाही त्यांना शासकीय सोयी सवलती मिळाव्यात म्हणून ते खोटी प्रमाणपत्र घेऊन सवलती घेतात व त्यांना शासकीय अधिकारी मदत करतात . वनवासी विभागातील जिल्हा परिषदेच्या अनेक प्राथमिक शाळा समाधानकारक चालत नाहीत . त्याकडे पुरेसे लक्ष दिले जात नाही . शैक्षणिक योजनांची अंमलबजावणी निष्ठापूर्वक होत नाही . शिक्षण प्रचार व प्रसार अधिका-यांवर अवलंबून असतो .त्यांची अनास्था परागतीस कारणीभूत होते त्यामुळे प्रचार व प्रसार मंदगतीने चालू होता . पुस्तकी शिक्षणाचा विशेष उपयोग होत नाही . जे शिक्षण दिले जाते ते त्यांच्या मूळ संस्कृतीला मुळीच पोषक नसते .

भाऊराव मोहिते,(२००५) यांनी आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांना येणा-या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास केला . या संशोधनातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की,आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांची बोलीभाषा आदिवासी असल्याने त्यांना भाषिक विषय समजण्यास कठीण जातो . आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेत नावाला प्रयोगशाळा असते .परंतु त्यात प्रत्यक्ष प्रयोग केले जात नसल्यामुळे विज्ञानाच्या तासिकेला प्रयोगांचे दिग्दर्शन केले जात नव्हते . आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेत शिकविणारे शिक्षक हे विगर आदिवासी असल्यामुळे त्यांची अध्यापन भाषा ही प्रमाण भाषा असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना समजण्यास कठीण जात होते .वहतेक शासकीय व खाजगी आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेत खास विज्ञान विषय असलेले विषय शिक्षक नाहीत म्हणून प्रयोगशाळा असूनही तिचा प्रत्यक्ष उपयोग केला जात नव्हता .शासकीय व खाजगी आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक आश्रमशाळेतील विद्यार्थी आदिवासीच असल्यामुळे त्यांच्या बोली भाषेमुळे येणारी शैक्षणिक समस्या सारखीच होती . शासकीय आदिवासी आश्रमशाळेच्या माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या बोलीभाषेमुळे येणा-या शैक्षणिक समस्या जास्त प्रमाणात होत्या .

श्री .माधु .पी ., (२००५) यांनी आदिवासी शिक्षणाचा अभ्यास केला .त्यांनी असे निष्कर्ष काढले की, आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक संपादन कमी आहे कारण प्रकल्प पद्धती व दृक श्राव्य साधनांवर आधारित शिक्षणात त्यांना रूची वाटत नाही कारण सामाजिक व आर्थिक दर्जांमुळे घरात दृक श्राव्य साधनांची उपलब्धता नसते .

या सुंदर्भात परदेशातही काही संशोधने झालेली आहेत ती खालील प्रमाणे :

श्री .मॅकेन्झि पामेला,(२००९) यांनी भारतातील काही आदिवासी भागांचा सखोल अभ्यास केला व भारतातील आदिवासी भागात मातृभाषेतून शिक्षण या विषयावर अभ्यास केला .त्यांच्या अभ्यासातून असे निष्कर्ष काढण्यात आले की आदिवासी क्षेत्रात शालेय सुविधां असून तसेच पट नोंदणीत वाढ होऊनही गळतीचे प्रमाण वाढतच आहे . आणि याचे मुख्य कारण आदिवासी समाजाच्या संस्कृतीस न जुळणारी शिक्षण पद्धती तसेच प्रमाण भाषेतील अध्यापन होय .

संशोधन समस्या विधान :

“ ठाणे जिल्हयातील आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसार एक चिकित्सक अभ्यास . ”

संशोधनाची चले : १ . आदिवासी शिक्षणाची स्थिती

२ . आदिवासी शिक्षणाचा प्रसार

चलांच्या कार्यात्मक व्याख्या :

ठाणे जिल्हा : महाराष्ट्रातील एकूण ३५ जिल्हयांपैकी एक जिल्हा .ज्यामधील १३ तालुक्यांमधील १० तालुके आदिवासी तालुके म्हणून गणले जातात .

आदिवासी : शहरापासून दूर दुर्गम भागात फार पूर्वीपासून राहणारा भूमीपूत्र म्हणजे आदिवासी होय .

आदिवासी शिक्षणाची स्थिती : शहरापासून दुर्गम भागात राहणाऱ्या आदिवासी शिक्षणाकरिता रावविलेल्या विविध उपक्रमांनंतर आदिवासी शिक्षणाच्या सद्यःस्थितीचा अभ्यास म्हणजेच आदिवासी शिक्षणाची स्थिती होय .

सद्यःस्थितीत आदिवासी शिक्षणाची वास्तविक परिस्थिती खालील तीन स्तरांद्वारा स्पष्ट करता येईल :

प्राथमिक शिक्षणाची स्थिती : सद्यःस्थितीत आदिवासी भागातील शासकीय व खाजगी सेवाभावी संस्थांमार्फत चालविल्या जाणा-या प्राथमिक शाळांमधील विद्यार्थी संख्या, गंधालय, शिक्षक,अध्यापन पद्धती, भौतिक सुविधा इत्यादींची स्थिती म्हणजेच प्राथमिक शिक्षणाची स्थिती होय .

माध्यमिक शिक्षणाची स्थिती : सद्यःस्थितीत आदिवासी भागातील शासकीय व खाजगी सेवाभावी संस्थांमार्फत चालविल्या जाणा-या माध्यमिक शाळांमधील विद्यार्थी संख्या, गंधालय, शिक्षक अध्यापन पद्धती ,भौतिक सुविधा इत्यादींची स्थिती म्हणजेच माध्यमिक शिक्षणाची स्थिती होय .

उच्च शिक्षणाची स्थिती : सद्यःस्थितीत आदिवासी भागातील शासकीय व खाजगी सेवाभावी संस्थांमार्फत चालविल्या जाणा-या कनिष्ठ महाविद्यालयांमधील विद्यार्थी संख्या, गंधालय, शिक्षक,अध्यापन पद्धती ,भौतिक सुविधा इत्यादींची स्थिती म्हणजेच उच्च शिक्षणाची स्थिती होय .

आदिवासी शिक्षणाचा प्रसार :- ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी विभागात शिक्षणाचा प्रसार प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च स्तरावर किती प्रमाणात झाला आहे ते अभ्यास करणे .

मागील पाच वर्षांचा आदिवासी शिक्षणाच्या प्रसार खालील तीन स्तरांच्या आधारे स्पष्ट होतो :

प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार : मागील पाच वर्षांचा आदिवासी प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार म्हणजेच विद्यार्थी पटनोंदणीचे प्रमाण, गळती- स्थगितीचे प्रमाण, तसेच टिकण्याचे प्रमाण यांचा सविस्तर आढावा म्हणजेच प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार होय .

माध्यमिक शिक्षणाचा प्रसार : मागील पाच वर्षांचा आदिवासी माध्यमिक शिक्षणाचा प्रसार म्हणजेच विद्यार्थी पटनोंदणीचे प्रमाण, गळती -स्थगितीचे प्रमाण, तसेच टिकण्याचे प्रमाण यांचा सविस्तर आढावा म्हणजेच माध्यमिक शिक्षणाचा प्रसार होय .

उच्च शिक्षणाचा प्रसार : मागील पाच वर्षांचा आदिवासी उच्चशिक्षणाचा प्रसार म्हणजेच माध्यमिक शिक्षणपूर्ण करून कनिष्ठ महाविद्यालयतील विद्यार्थी पटनोंदणीचे प्रमाण, गळती - स्थगितीचे प्रमाण, तसेच टिकण्याचे प्रमाण यांचा सविस्तर आढावा म्हणजेच उच्च शिक्षणाचा प्रसार होय .

संशोधनाची ध्येये व उद्दिष्टे :

ध्येय :

१ . ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीचा व प्रसाराचा चिकित्सक अभ्यास करणे .

उद्दिष्टे :

१ . आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीचा खालील गटांमध्ये अभ्यास करणे .

१ . प्राथमिक शिक्षण २ . माध्यमिक शिक्षण ३ . उच्चशिक्षण

२ . मागील पाच वर्षांमधील आदिवासी शिक्षणाचा प्रसार खालील गटांमध्ये अभ्यासणे .

१ . प्राथमिक शिक्षण २ . माध्यमिक शिक्षण ३ . उच्चशिक्षण

३ . आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसाराची तुलना खालील गटांमध्ये अभ्यासणे .

१ . प्राथमिक शिक्षण मुले व मुली

२ . माध्यमिक शिक्षण मुले व मुली

३ . उच्च शिक्षण मुले व मुली

४ . आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसाराची तुलना खालील गटांमध्ये अभ्यासणे .

१ . आदिवासी प्राथमिक आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

२ . आदिवासी माध्यमिक आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

३ . आदिवासी कनिष्ठ महाविद्यालय आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

५ . आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीमध्ये सुधार करण्याकरिता उपाय योजना सुचविणे .

परिकल्पना :

प्रस्तुत संशोधनाकरिता शून्य परिकल्पनेचा वापर करण्यात आला . प्रस्तुत संशोधनातील शून्य परिकल्पना पुढीलप्रमाणे आहेत:

१ . आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीमध्ये खालील गटांमध्ये लक्षणीय फरक नाही .

१ . प्राथमिक शिक्षण २ . माध्यमिक शिक्षण ३ . उच्चशिक्षण

२ . मागील पाच वर्षांच्या आदिवासी शिक्षणाच्या प्रसारात खालील गटांमध्ये लक्षणीय परिणाम झालेला नाही .

१ . प्राथमिक शिक्षण २ . माध्यमिक शिक्षण ३ . उच्चशिक्षण

३ . आदिवासी शिक्षणाच्या स्थिती व प्रसार यामध्ये खालील गटांमध्ये लक्षणीय फरक नाही .

१ . प्राथमिक शिक्षण मुले व मुली २ . माध्यमिक शिक्षण मुले व मुली ३ . उच्च शिक्षण मुले व मुली

४ . आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसाराची तुलना खालील गटांमध्ये अभ्यासणे .

१ . आदिवासी प्राथमिक आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

२ . आदिवासी माध्यमिक आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

३ . आदिवासी कनिष्ठ महाविद्यालय आश्रमशाळा व विना आश्रमशाळा मुले व मुली

संशोधन अभ्यासाची व्याप्ती व मर्यादा :

प्रस्तुत संशोधनात फक्त ठाणा जिल्ह्यातील ५ तालुक्यांपैकी २५ % आदिवासी गावांतील प्राथमिक शाळा, माध्यमिक शाळा व आश्रम शाळांमधील व कनिष्ठ महाविद्यालयांतील विद्यार्थी , शिक्षक, व मुख्याध्यापक यांचा संशोधनाच्या व्याप्तीत समावेश केला आहे. सदर संशोधनात इतर आदिवासी जिल्हे, तालुका व गावांतील विद्यार्थी व शिक्षक यांचा समावेश असणार नाही. सदर संशोधनात ठाणे जिल्ह्यातील जव्हार, विक्रमगड, मोखाडा ,वाडा व तलासरी या आदिवासी तालुक्यातील शाळेतील विद्यार्थी , शिक्षक व मुख्याध्यापक यांचा समावेश केलेला आहे . त्यात मुंबई आणि महाराष्ट्रातील अन्य कोणत्याही भागाचा समावेश केला नाही. सदर संशोधनात ठाणे जिल्ह्यातील निवडक आदिवासी मराठी माध्यमाच्या प्राथमिक शाळा, माध्यमिक शाळा व आश्रम शाळा व कनिष्ठ महाविद्यालये यांमधील विद्यार्थी, शिक्षक व मुख्याध्यापक यांचा समावेश करण्यात आला . त्यामध्ये हिंदी,उर्दू, गुजराथी, इंग्रजी आणि अन्य भाषिक माध्यमांचा समावेश केला नाही .प्रस्तुत संशोधनात आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसार यांचा अभ्यास संख्यात्मक श्रेणी व गुणात्मक पद्धतीने अभ्यासला आहे

संशोधनाची गरज व महत्व :

भारताच्या संबंधात संबंधित साहित्याच्या सिंहावलोकनातून सूचित होते की, आदिवासी मुलांच्या शिक्षणाचा त्यांच्या जीवनावर प्रभाव, आदिवासींच्या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास, आश्रम शाळांचा मूल्यमापनात्मक अभ्यास, प्राथमिक शिक्षणातील स्थिती व गळती , आश्रम शाळांची प्रगती व समस्या , समाजशिक्षण कार्यक्रम सर्वेक्षण, अंशकालीन वर्गातील विद्यार्थी व शिक्षकांना येणा-या अडचणी इत्यादी विषयांवर अनेक संशोधने झालेली आहेत .परंतु आदिवासी शिक्षणाची स्थिती व प्रसार याबाबत समग्र अभ्यास यावर कमी प्रमाणात संशोधन झाल्याचे आढळते. म्हणून संशोधकाने सदर संशोधन केले आहे .तसेच परदेशातील आदिवासी समाजा संदर्भातील समस्याही व-याच प्रमाणात समानच आहेत .या सर्वांचा एकत्रित दृष्ट्या विचार करण्याचीही गरज वाटली .कोणत्याही समाजाची सर्वांगीण प्रगती शिक्षणाच्या मूलभूत पायावर अवलंबून असते . आदिवासी जमातीत शिक्षणाविषयी अनास्था आणि उदासिनता पूर्वीपासून आहे . स्वातंत्र्यानंतर आदिवासी जमातीत शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार व्हावा म्हणून शासनाने अनेक कृतीशील पावले उचलली आहेत . जिल्हा परिषदेने विणलेले प्राथमिक शाळेचे व आश्रम शाळांचे जाळे अनेक स्वयंसेवी संस्था व संघटना

वृत्तीतून चालविलेल्या शैक्षणिक संस्था, तसेच सरकारने उपलब्ध केलेल्या सोयीसुविधा, सर्व शिक्षा मोहिम यामुळे आदिवासी विभागातील विद्यार्थी आता शाळेत जावू लागले आहेत .

प्राथमिक शाळेत शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण सकृत दर्शनी वाढत आहे . परंतु प्राथमिक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण पुढे माध्यमिक स्तरावर व उच्च माध्यमिक शिक्षणाच्या स्तरावर तेवढ्याच प्रमाणात टिकून राहत नाही असे आढळते . जर इयत्ता १ली मध्ये १०० आदिवासी विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला, तर जेमतेम ३०% विद्यार्थी १०वी पर्यंत पोहचतात . त्यातही मुलींचे माध्यमिक शिक्षणाचे प्रमाण अत्यल्प आहे . आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या उच्च शिक्षणाचे प्रमाण त्याहुनही कमी आहे . या सर्व समस्यांमागील कारणांचा मागोवा घ्यावा म्हणून प्रस्तुत शोध कार्यास प्रेरणा मिळाली .पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा उपयोग चालू संशोधनात कशा प्रकारे करता येईल हे पाहण्यासाठी संशोधनाची आवश्यकता वाटली .

व्यक्तीच्या जडण घडणीस शिक्षणा शिवाय तरणोपाय नाही . आपण लोकशाही शासनप्रणाली स्विकारली आहे . लोकशाही ही निव्वळ शासनप्रणाली नसून ती एक जीवनप्रणाली आहे . आजचा विद्यार्थी हा उद्याचा नागरिक आहे . कुटूंबाचा आधारस्तंभ आहे . समाजाचा 'अभुदय' आहे . तो देशाचा निष्ठावंत पाईक व्हावा ही शिक्षणाची मूळ कल्पना आहे .

सदर संशोधनातून मिळणाऱ्या निष्कर्षांचा फायदा विद्यार्थी, शिक्षक, पालक, शाळा यांना होईल .विद्यार्थ्यांना शिक्षणाचे महत्व पटविण्यासाठी व विविध शासकीय उपक्रमांची माहिती मिळण्यासाठी सदर संशोधनाचे मार्गदर्शन होईल .

शिक्षक व शिक्षण तज्ज्ञांना आदिवासी विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची स्थिती जाणून घेऊन तसेच विद्यार्थी शिक्षणाचा प्रवास ते अर्धवट का सोडतात यामागील कारणांचा शोध घेऊन त्यावर उचित उपाय करण्यासाठी मार्गदर्शन होईल .

आदिवासी विद्यार्थी कोणत्या आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक , सांस्कृतिक , कौटुंबिक गतिरोधकामुळे आपले शालेय शिक्षण सोडून देतात या कारणांचा शोध घेता येईल .पालकांमध्ये शिक्षणाच्या महत्वाची जाणीव व जागृती निर्माण करण्याकरिता सदर संशोधनाची मदत होईल .शाळेतील शिक्षण व दैनंदिन व्यवहार यात कोठेही समरसता, एकरूपता नसल्यामुळे आदिवासी मुलांना पुस्तकी शिक्षणाची उपयुक्तता वाटत नाही . शाळेतील शिक्षकांचा एकूण आदिवासी शिक्षणाबद्दलचा दृष्टीकोण तसेच आदिवासी मुलांना मिळणारी वागणूक यामुळे शाळेबद्दल नावड निर्माण होते . परिणामी ती सतत गैरहाजर आणि अनुत्तीर्ण होतात . व आपले शिक्षण पूर्ण करीत नाही .

शिक्षणाच्या माध्यमांतून मिळणाऱ्या संस्कारातून ज्ञान विचारातून आपणही इतर समाजाच्या वरोवर प्रगती, उन्नती करावी. आपला जीवनदर्जा इतरांप्रमाणे उंचवावा असा आत्मविश्वास निर्माण करता आला पाहिजे. आणि तो कसा निर्माण करता येईल हे या संशोधनाने समजू शकेल. शिक्षणाच्या क्षेत्रात आज संगणकाचा वापर केला जात असताना आदिवासी बांधव व्यवसायाभिमुख शिक्षणाकडे कसे वळू शकतील याचाही विचार करता येईल. शासन निरनिराळ्या सोयी, सुविधा, सवलती, संधी उपलब्ध करीत आहे. त्या आदिवासी विद्यार्थ्यांपर्यंत किती प्रमाणात पोहचतात, त्याचा लाभ किती विद्यार्थी घेतात, हे या संशोधनाने समजू शकेल. स्वयंसेवी संस्थांद्वारा आदिवासी शिक्षणाकरिता राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांच्या उपयुक्तते संदर्भातही माहिती प्राप्त करता येईल. निष्कर्षावरून आदिवासी प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन यांसार्व स्तरांमध्ये सुधारणा होण्याची शक्यता अपेक्षित आहे. एकूणच आदिवासी शिक्षणाच्या स्थिती व प्रसारा संबंधी मार्ग दर्शन या संशोधनाने करता येईल.

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनाकरिता वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. प्रस्तुत संशोधनात ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी शिक्षणाची सद्यः स्थितीचा अभ्यास करण्यासाठी संभाव्यतेवर आधारित बहुस्तरीय नमुना निवड पद्धतीचा उपयोग केला. यात ठाणे जिल्ह्याच्या जव्हार, मोखाडा, विक्रमगड, वाडा व तलासरी या तालुक्यांच्या कार्य क्षेत्रात असणा-या मराठी माध्यमाच्या प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयांची यादृच्छिक नमुना निवड तंत्रातील लॉटरी पद्धतीने निवड करण्यात आली. सदर संशोधनात प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरावरील एकूण २१२० विद्यार्थ्यांचा न्यादर्श म्हणून समावेश केला. या शिवाय या शाळा व कनिष्ठ महाविद्यालयातील १८८ शिक्षक, ३२ मुख्याध्यापक व २० पालक यांचाही न्यादर्श म्हणून समावेश करण्यात आला. तसेच सर्व शिक्षा अभियानाचे संचालक व उपसंचालक व ठाणे जिल्ह्याचे प्राथमिक व माध्यमिक विभागाचे शिक्षण अधिकारी यांच्या मुलाखतींचाही न्यादर्शामध्ये समावेश करण्यात आलेला आहे.

संशोधनाची साधने

सदर संशोधनासाठी संशोधकाने स्वतः तयार केलेली विद्यार्थी प्रश्नावली व मुलाखत पत्रिका व पडताळासूची वापरली आहे.

माहिती विश्लेषण

सारणी १.१ ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी शिक्षणाची स्थिती

गट	संख्या	मध्यमान	मध्यमान %
१) प्राथमिक शिक्षण	९९९	१३५.६५	४०.५३
२) माध्यमिक शिक्षण	६१६	१४२.३०	४८.७६
३) महाविद्यालयीन शिक्षण	५०५	१४५.४६	४९.५३

अर्थनिर्वचन

वरील सारणी क्रमांक १.१ वरून असे दिसून येते की, आदिवासी शिक्षणाची स्थितीचा प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावर अभ्यास केला असता असे निष्कर्ष येते की, विविध शैक्षणिक स्तरावर आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीमध्ये लक्षणीय फरक आहे. ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी प्राथमिक शिक्षणाच्या स्थितीचे मध्यमान १३५.६५ व मध्यमानाची टक्केवारी ४०.५३ % व माध्यमिक शिक्षणाच्या स्थितीचे मध्यमान १४२.३० व मध्यमानाची टक्केवारी ४८.७६% तसेच कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षणाची स्थिती १४५.४६ व मध्यमानाची टक्केवारी ४९.५३% आहे.

सारणी १.२ ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी स्त्री/पुरुष विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची स्थिती

अ.क्र.	शैक्षणिक स्तर	गट	संख्या	मध्यमान	मध्यमान %
१	प्राथमिक शिक्षण	स्त्री	५२५	१३४.४८	३९.१३
		पुरुष	४७४	१३६.९४	४३.६७
२	माध्यमिक शिक्षण	स्त्री	२९८	१४२.४	४८.३२
		पुरुष	३१८	१४२.२२	४८.६७
३	कनिष्ठ महाविद्यालयीन	स्त्री	२४९	१४७.०८	४८.२५
		पुरुष	२५६	१४३.८८	५२.७१

संशोधन वेतना

वरील सारणी वरून असे दिसून येते की, विविध शैक्षणिक स्तरावर आदिवासी शिक्षणाच्या स्थितीमध्ये लिंगभेदानुसार लक्षणीय फरक आहे .

सारणी १.३ ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी आश्रमशाळेतील स्त्री/पुरुष विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची स्थिती

अ.क्र.	शैक्षणिक स्तर	गट	संख्या	मध्यमान	मध्यमान %
१	प्राथमिक शिक्षण	एकूण विद्यार्थी	३७८	१५३.२१	४२.९४
		स्त्री	२०५	१५३.०४	४२.७१
		पुरुष	१७३	१५३.४२	४६.९७
२	माध्यमिक शिक्षण	एकूण विद्यार्थी	४५२	१५६.६६	४२.९३
		स्त्री	२२२	१५५.७९	४६.३२
		पुरुष	२३०	१५७.५०	४१.५८
३	कनिष्ठ महाविद्यालयीन	एकूण विद्यार्थी	३७३	१६१.५६	५१.२६
		स्त्री	१७१	१६१.०८	४९.५९
		पुरुष	२०२	१६१.९८	५१.५९

वरील सारणी वरून असे दिसून येते की, विविध शैक्षणिक स्तरावरील आश्रमशाळांच्या स्थितीमध्ये लक्षणीय फरक आहे .

सारणी १.४ ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी वसतीगृहविरहित स्त्री/पुरुष विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची स्थिती

अ.क्र.	शैक्षणिक स्तर	गट	संख्या	मध्यमान	मध्यमान %
१	प्राथमिक शिक्षण	एकूण विद्यार्थी	६२१	१३६.६०	४१.६८
		स्त्री	३२०	१३४.९२	३९.६६
		पुरुष	३०१	१३८.३८	४५.४७
२	माध्यमिक शिक्षण	एकूण विद्यार्थी	१६४	१५२.९३	५६.१०
		स्त्री	७६	१५४.३२	५५.६६
		पुरुष	८८	१५१.७४	५५.३८
३	कनिष्ठ महाविद्यालयीन	एकूण विद्यार्थी	१३२	१५५.८४	४९.८३
		स्त्री	५४	१५९.९७	५४.१३
		पुरुष	७८	१४९.८७	४९.२०

वरील सारणी वरून असे दिसून येते की, विविध शैक्षणिक स्तरावरील वसतीगृहविरहित शाळांच्या स्थितीमध्ये लिंगभेदानुसार लक्षणीय फरक आहे .

संशोधन चेतना

शासकीय अहवालनुसार ठाणे जिल्ह्यातील प्राथमिक आदिवासी शिक्षणाचा प्रसार मागील पाच वर्षांच्या पटनोंदणीचा आराखडा शैक्षणिक वर्ष २००६ ते २०१२ पटनोंदणी

वर्ष	२००६-२००७			२००७-२००८			२००८-२००९			२००९-२०१०			२०१०-२०११			२०११-२०१२		
	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण
जव्हार	७०७४	६६८९	१३७६३	७१७०	६८२७	१३९९७	७९१८	७५३८	१५४५६	७७२२	७४८१	१५२०३	८०३६	७७१०	१५७४६	७७८६	७६७४	१५४६०
विक्रमगड	७६६६	६७३९	१४४०५	८०५७	७४०५	१५४६२	८४०१	७८०७	१६२०८	८३९५	७७७३	१६१६९	८५९६	८१५८	१६७५४	८६५०	८०९७	१६७४७
वाडा	९४५६	८४५५	१७९११	९५३१	८६०९	१८१४०	९८४६	९०८३	१८९२९	१०००८	९२७७	१९२८५	१०११०	९४०२	१९५१२	९७०४	९१६१	१८८६५
मोगवाडा	४६९१	४४६९	९१६०	४८७८	४६१७	९४९५	५११७	४८५९	९९७६	५०६३	४८७७	९८७०	५२०१	४९०२	१०१०३	५०५८	४८३५	९८९३
तलासरी	९३११	८०२५	१७३३६	९४६४	८३५८	१७८२२	१००६९	८७५१	१८८२०	१०९०५	९२८४	२०१८९	१०८७४	९२७०	२०१४४	१०८७०	९४७१	२०३४१
एकूण	३८१९८	३४३७७	७२५७५	३९१००	३५८१६	७४९१६	४१३५१	३८०३८	७९३२९	४२०९३	३८६२३	८०७१६	४२८१७	३९४४२	८२२५९	४२०६८	३९२३८	८१३०६

शासकीय अहवालनुसार ठाणे जिल्ह्यातील माध्यमिक आदिवासी शिक्षणाचा प्रसार मागील पाच वर्षांच्या पटनोंदणीचा आराखडा

वर्ष	२००६-२००७			२००७-२००८			२००८-२००९			२००९-२०१०			२०१०-२०११			२०११-२०१२		
	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण	ता.मु.	मुली	एकूण
जव्हार	३०२९	२५२४	५५५३	२९७३	२६३१	५६०४	३०७०	२९४२	६०१२	३३१०	२९६८	६२७८	३७०१	३३३२	७०३३	४०९३	३७२२	७८१५
विक्रमगड	३४३१	२९११	६३४२	३३६७	२४२६	५७९३	३५६४	२६८८	६२५२	३५८४	२९७८	६५६२	४२४६	३६४५	७८९१	४७४५	४२९४	९०३९
वाडा	४९३२	४०३७	८९६९	५०२४	४१२०	९१४४	५०९४	४१४९	९२४३	५३०३	४४६८	९७७१	५७६४	४८३०	१०६२४	६२५५	५३३१	११५८६
मोगवाडा	१९७२	१५८७	३५५९	१९९९	१७१७	३७१६	२१४७	१८५८	४००५	२३०९	२०७८	४३८७	२५९१	२३२५	४९१६	२८०२	२५११	५३१३
तलासरी	४०११	३१२२	७१३३	४३६४	३०६८	७४३२	४६८३	३३३३	७९९६	५११५	३८८१	८९६६	५८०२	४४७३	१०२७५	६५८८	५२९३	११८८१
एकूण	१८०७५	१४१७१	३२२४६	१७७२७	१३९६२	३१६८९	१८५५८	१४९५०	३३५०८	१९६२१	१६३७३	३५९९४	२२१३४	१८६०५	४०७३९	२४४८३	२११५१	४५६३४

निष्कर्ष

ठाणे जिल्हयातील आदिवासी प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षणाच्या स्थितीचा व प्रसार यांचा अभ्यास केला असे निदर्शनास येते की, प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षणाची स्थितीमध्ये लक्षणीय फरक आहे. प्राथमिक शिक्षणाची स्थिती माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्थिती पेक्षा उपेक्षित आहे. कारण कनिष्ठ महाविद्यालये मुख्यत्वे तालुक्याच्या ठिकाणी असल्याने येथील शिक्षणाची स्थिती इतर शैक्षणिक स्तरापेक्षा अधिक चांगली आहे. तसेच प्राथमिक स्तरावर मुले व मुलींच्या शिक्षणाची स्थिती ५० % पेक्षा कमी आहे. त्याचप्रमाणे माध्यमिक स्तरावर मुले व मुलींच्या शिक्षणाची स्थिती ६० % पेक्षा कमी आहे. आणि कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावर मुले व मुलींच्या शिक्षणाची स्थिती ५५ % पेक्षा कमी आहे. प्राथमिक, माध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावर आश्रमशाळा व वसतीगृह विरहित शाळा यांतील शिक्षणाची स्थिती ५०% ते ५५% या दरम्यान आहे.

प्रप्त शिक्षणाची स्थिती संबंधीत सारणीवरून असे निदर्शनास येते की, आदिवासी शिक्षणाची स्थिती सुधारण्याकरिता कौटुंबिक घटक अत्यंत महत्वपूर्ण आहे. पालकांना काही प्रमाणात शिक्षणाचे महत्व पटलेले आहे. पालकांमधील धनात्मक किंवा ऋणात्मक दृष्टिकोनाचा विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणावर अनुकूल किंवा प्रतिकूल परिणाम होतो. बहुतांश पालक अशिक्षित असल्याने पालक आपल्या पाल्याचा घरी अभ्यास घेऊ शकत नाही.

शहरीकरणाचा आदिवासी शिक्षण व प्रसारावर परिणाम होतो. ठाणे जिल्हयातील वाडा तालुक्यात शहरीकरण व औदयोकीकरणामुळे येथे इतर तालुक्यांच्या तुलनेत दळणवळणाच्या अधिक सुविधा असल्याने शिक्षणाच्या स्थिती व प्रसारावर अनुकूल परिणाम झालेला दिसतो. प्राप्त शिक्षणाची स्थिती संबंधीत सारणीवरून असे निदर्शनास येते की, दळणवळणाच्या सुविधांचा तेथील शिक्षणावर अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम होतो.

संदर्भ ग्रंथ यादी :

Buch, M.B. (1991), Fourth Survey of Research in Education vol- 2 New Delhi : NCERT

Best J. and Kahn J.W. (2003). Research in Education (11th edition). New Delhi : Prentice Hall of India Pvt. Ltd.

Garret H.E. (1985). Statistics in Psychology and Education (11th edition). vakil: Feffer and Simsons ltd.

Good C.V. (1978). 'Dictionary on Education' New York : MC Graw Hill co. (3rd Edition)

वापट भा. गो. 'शैक्षणिक संशोधन' पुणे : नूतन प्रकाशन (पहिली आवृत्ती)

भिताडे वि. रा. 'शैक्षणिक संशोधन पद्धती पुणे : नूतन प्रकाशन (प्रतिरूप आवृत्ती)

मुळे रा. श. आणि उमाटे वि. तु. (१९८७) 'शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे (दुसरी आवृत्ती)

कुभाजकर ग. दि. (१९८९) 'संशोधन पद्धती व संख्याशास्त्र' : फडके प्रकाशन (तिसरी आवृत्ती)

डा. गुरुनाथ नाडगोडे, (१९७९) 'भारतीय आदिवासी' पुणे: कान्टिनेन्टल प्रकाशन (प्रथम आवृत्ती).

डा. गोविंदगारे, (१९७८) 'आदिवासींच्या समस्या विचार आणि विश्लेषण'. पुणे : आदिम साहित्य प्रकाशन, (प्रथम आवृत्ती)

डा. गोविंदगारे, (१९७८) 'आदिवासी प्रश्न आणि परिवर्तन'. पुणे: कान्टिनेन्टल प्रकाशन (प्रथम आवृत्ती)

पांडित, व. वि. (१९९७). शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प (द्वितीयावृत्ती). पुणे : नूतन प्रकाशन. पाटील,

वा. भा. (१९९९). संशोधन पद्धती. नागपूर: श्री गणेश प्रकाशन. खरात, अ. पा. (१९९०). प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन. भांडारकर,

के. म. (२००५).

सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे: नूतन प्रकाशन.

दांडेकर, वा. ना. (१९९७). शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र. पुणे : विद्या प्रकाशन.

जोशी, भी. रं. (२००७). सामाजिक शास्त्रामधील संज्ञा-सिद्धांताचा स्पष्टीकरणात्मक कोश (प्रथमावृत्ती) पुणे : डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.

डायमंड पब्लिकेशन्स.